

XITOIY TILIDA TOPONIMLARNING SOTSIOLINGVISTIK TADQIQI

O‘ktamova Nazokat Ilxom qizi

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti 1-kurs
magistranti

ANNOTATSIYA

Toponim til tizimining muhim bo‘g‘ini bo‘lgan lug‘at tarkibidagi o‘ziga xos otlarga mansub. Xitoy uzoq yillik tarixga, keng hududga va boy resurslarga ega bo‘lib, bu juda ko‘p sonli toponimlarni tug‘diradi. Joy nomlari tilshunoslik, toponimika, arxeologiya, tarix, etnografiya va boshqa fanlarning tadqiqot mazmunidan biridir. Toponimlar til tadqiqotining ajralmas qismi bo‘lib, mazmun mohiyatini tasvirlash va tavsiflash ushbu soha vazifasiga kiradi, hamda insoniyat jamiyati tarixi va madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ushbu maqolada toponimika va uning Xitoyda o‘rganilishi, o‘simlik va ism-sharf turkumiga oid joy nomlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Xitoy tili, toponim, toponimika, o‘simlik, ism-sharf, hudud.

ABSTRACT

Toponym belongs to the specific nouns in the dictionary, which is an important part of the language system. China has a long history, vast area and rich resources, which gives large number of toponyms. Place names are one of the research contents of linguistics, toponymy, archeology, history, ethnography and other disciplines. Toponyms are an integral part of language research, describing the essence of content is part of the task of this field, and is closely related to the history and culture of human society. Based on the basic theory of toponym, this paper attempts to explore toponymy and its study in China, sociolinguistics, toponymy related to plants and names are highlighted.

Keywords: Chinese language, toponym, toponymy, plants, names, area.

Joy nomlari til lugʻat tizimining ajralmas qismi boʻlib, inson uchun muhim aloqa vositasidir. Odamlar joy nomlarisiz yashay olmaydi. Joy nomlari insoniyat jamiyatining ilk davrlarida paydo boʻlgan. Uzoq tarixiy evolyutsiyadan soʻng koʻplab ilk joy nomlari odamlarning kundalik hayotida saqlanib qolgan.

Mamlakat lugʻat tizimida “地名+植物名 (joy nomi + oʻsimlik nomi)” orqali hosil qilingan yangi oʻsimlik nomlari juda koʻp. “地名+植物名 (joy nomi+oʻsimlik nomi)” bilan hosil qilingan yangi oʻsimlik nomlari oʻz nomning boshida faqat oʻrni nomi bilan koʻrsatilgan aniq hududdagi xossalarni bildirgan boʻlsa, lekin keyinchalik uni yetishtirishning keng tarqalishi tufayli boshqa hududlarda nihoyatda keng tarqalgan. Bu turdagi oʻsimlik otlari uchun undagi oʻrin nomi ishlab chiqarish maydoniga ishora qilish va ifodalash vazifasini bajaradi².

“胡” mamlakatning qadimgi shimoliy yoki gʻarbiy mintaqalaridagi etnik ozchiliklarning umumiy nomi boʻlib, keyinchalik xorijiy davlatlar va umuman xorijiy millatlarga nisbatan ham ishlatilgan. Qadimda mamlakatda “胡” nomi bilan atalgan oʻsimliklar 胡瓜 (黄瓜), 胡桃 (核桃), 胡荽 (香菜), 胡麻 (芝麻), 胡萝卜, 胡菜 (油菜), 胡豆 (蚕豆), 胡芹, 胡蒜, 胡葵, 胡枝子 (qovoq (bodring), yongʻoq (yongʻoq), huyao (kashnich), zigʻir (kunjut), sabzi, koriander (yogʻli nihol), hudou (loviya), maydanoz, sarimsoq) kabilarni oʻz ichiga olgan.

“胡” bu oʻsimliklarning ishlab chiqarish maydonini anglatadi. “胡” dan foydalanish “番 (fan, chet el)” bilan ham mos keladi, masalan: 番红花 (藏红花) (shafran guli).

“西” “洋 (羊)”, “西洋” deb nomlangan soʻzlar xorijiy mamlakatlardan kirgan mevalar ninomlashda ishlatiladi, masalan: “西” qatnashgan 西瓜, 西葫芦 (美国南瓜), 西蓝花, “洋 (羊)” va boshqalar. “洋 (羊)” qatnashgan soʻzlar: 洋白菜, 洋地黄,

² 刘宝俊: 《社会语言学》, 科学出版社, 2016年, 第178页。

洋兰, 洋茹, 洋绣球, 洋香瓜, 洋商陆, 洋葱, 洋玉兰, 洋芋(马铃薯), 羊桃 (杨桃) karam, dijitalis, orxideya, qo‘ziqorin, pelargoniya, kantalupa(qovun), piyoz, magnolia, kartoshka, oq kartoshka, karambola va boshqalar. “西洋” qatnashgan so‘zlarga 西洋参(amerika jensheni) misol bo‘la oladi.³

Yuqoridagi “地名+植物名称 (joy nomi + o‘simlik nomi)” yangi o‘simlik lug‘ati deb nomlangan, uning tuzilishi joy nomining inson kundalik hayotiga kiritilishidir, bu joy nomi o‘simlik nomi bilan mustahkamlangan ot shakli hisoblanadi. Joy nomi inson lug‘aviy tizimidagi o‘ziga xos nom bo‘lib, boshqa ot lug‘at turkumlarini tashkil etuvchi element hamdir. Joy nomi mintaqaning vazifasini bildiradi va o‘simlikning asl kelib chiqish joyiga ham ishora qiladi.⁴

Familiya inson shaxsning birinchi tug‘ma ramzi bo‘lib, u ham qon-qarindoshlik munosabatlari merosi, ham oila yoki urug‘ining guruh ramzidir. Bu qon-qarindoshlarni saqlab qolish va etnik guruhlar o‘rtasida ajratish uchun inson jamiyatini uchun muhim asos bo‘ladi. “钱孙李, 周吴郑王, 冯陈褚卫, 蒋沈韩杨” ning “Yuz oila familiyalari” kitobi nafaqat ayollar va bolalar uchun ma’lum bo‘lgan kitob, balki Xitoy mumtoz manbalaridan biridir. “Yuz Oila familiyalari” Song sulolasi davrida yozilgan va jami 438 familiyalar to‘plangan edi. Qing sulolasi davrida “Yuz oila familiyalari” kitobidagi familiyalar soni 504 ga yetdi.

Hozirda Xitoy aholisi 1,3 milliard kishi, ular orasida jami 11.969 familiyalari mavjud.⁵ Shuning uchun ham Xitoy ko‘p sonli familiyalarga ega mamlakatdir. Boy familiyasi resurslari nafaqat mamlakatda o‘ziga xos familiya madaniyatini tashkil etadi, balki mamlakatda familiyalarining kelib chiqishi, ma’nosi va tarixiy rivojlanishi, geografik tarqalishi va folklorini o‘rganishga ixtisoslashgan familiya fanini ham vujudga keltiradi.

³朱国祯: 《涌幢小品》, 中华书局, 1959年, 第641页

⁴盛诚桂: 《植物命名考》, 商务印书馆, 1945年, 第46页。

⁵陈树三: 《中国姓氏起源探讨》, 上海三联书店, 2007年, 第7页

Familiya inson va uning oilasi uchun identifikatsiya belgisidir. Insonning ko‘payishi va yashashi doimo ma’lum bir hududda sodir bo‘ladi, insonning geografik mavjudotlarga bog‘liqligi ham familiya va joy nomlari o‘rtasida chuqur bog‘lanish hosil qiladi. Joy nomlari til leksik tizimidagi o‘ziga xos nomlardir. Lug‘at tarkibining bir bo‘lagi sifatida joy nomlari nafaqat o‘ziga xos vazifa va qadriyatlarga ega, balki xitoy tilida boshqa so‘zlar sifatida ham qo‘llanilishi mumkin.⁶

Mamlakatda 3000 yil davomida Tsing sulolasi qulagunga qadar patriarxal tuzum o‘tib kelgan. Zhou sulolasi davridagi feodal tuzum nomi bilan atalgan turli 国、邑、乡、亭 va hokazolar mamlakat familiyasi madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatdi.宋代郑樵 ning “通志氏族” da urug‘larning turlari tasniflanadi va batafsil 33 toifaga bo‘linadi, ulardan 国、邑、乡、亭、地 nomi bilan atalgan 6 toifa ichida 564ta familiya keltirilgan. Kiritilgan familiyalarining taxminan 39% uchun, jumladan, 国、邑、乡、亭 bilan birga kelgan familiyalar bo‘yicha ma’lumotlar quyidagilardan iborat: 国 bilan atalgan familiyalar 113 ta, 邑 bilan atalgan familiyalar 160 ta, 乡 bilan atalgan familiyalar 12 ta, 亭 bilan atalgan familiyalar 4 ta.

Zheng Qiao geografik ob’ektlar bo‘yicha olib borgan tadqiqotida “姓氏” bilan bog‘liq barcha turdagi joylarni quyidagi turlarga bo‘ladi: Tog‘ nomi bilan atalgan familiyalar: 翁（翁山）、危（方危山）、方（方山） va boshqalar. Suv nomi bilan atalgan familiyalar: 嬴, 妫, 妫水、屠岸、鄱 va boshqalar. Hozirgi viloyatlar, shaharlar, avtonom viloyatlar va okruglar nomi bilan atalgan familiyalar: 京、桂、湘、苏、豫、邯郸、中山、商丘 va boshqalar.

1982 yil uchinchi aholini ro‘yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ra, Xitoyda eng ko‘p uchraydigan familiyalar bu 李、王、张、刘、陈、杨、赵、黄、周、吴、徐、孙、胡、朱、高、林、何、郭、马 hisoblanadi. Bu 19 ta familiyaga ega bo‘lganlar soni o‘sha paytdagi mamlakatdagi umumiy aholi sonini 50% ni tashkil etgan⁷.

⁶王泉根：《中国姓氏的文化解析》，团结出版社，2000年，第62页。

⁷牛汝辰：《中国地名文化》，中国华侨出版社，1993年，第120页。

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, joy nomlari bilan atalgan 231 ta familiya mavjud bo'lib, ular 52,7 % ni tashkil qiladi. Tyan Yaqining "Xitoyda familiyalarning kelib chiqishi va rivojlanishi" maqolasida shunday deyiladi: "Mamlakatimizda familiyalar ko'p bo'lsada, ular nisbatan jamlangan bo'lib, katta familiyalar asosiy o'rinni egallaydi." Hisob-kitoblarga ko'ra, "Yuz oila familiyasi" da to'plangan 468 ta familiya aholining qariyb 90 foizini qamrab olishi mumkin. Yuqoridagi "Yuz oila familiyasi" va Chjen Qiaoning "Umumiy yilnomalar" tarkibidagi joy nomlari va familiyalarining statistik ma'lumotlaridan joy nomlari mamlakatda familiyalar lug'atining nihoyatda muhim qismini tashkil etishini bilishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, joy nomlari immigratsiya ma'lumotlarining tashuvchisi hisoblanadi. Joy nomini o'rganish esa immigratsiya tarixi va mintaqaviy madaniyatni o'rganish uchun materiallar beradi. Ushbu maqolada o'simlik va ism-sharf turkumiga oid so'zlardagi joy nomlarining yasash usuli ko'plab misollar bilan yoritildi. Toponimlar o'z o'rnida o'simliklarning kelib chiqish joyi, etnik guruhlarning o'zaro ajralib turishi orqali iste'molchida geografik joylashuv haqida bilimlar asosini to'ldirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 刘宝俊: 《社会语言学》, 科学出版社, 2016年, 300页。
2. 朱国祯: 《涌幢小品》, 中华书局, 1959年, 700页。
3. 盛诚桂: 《植物命名考》, 商务印书馆, 1945年, 350页。
4. 陈树三: 《中国姓氏起源探讨》, 上海三联书店, 2007年, 266页。
5. 王泉根: 《中国姓氏的文化解析》, 团结出版社, 2000年, 388页。
6. 牛汝辰: 《中国地名文化》, 中国华侨出版社, 1993年, 770页。
7. <https://www.cdmd.cnki.com.cn/>
8. <https://www.cheloveknauka.com/>